

УДК 811. 111–627.28.935:189.973.6
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-22>

КОМУНІКАТИВНЕ ЗНАЧЕННЯ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Приходько Г. І.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prikhodko.55@gmail.com*

Ключові слова: дискурс, висловлювання, мовленнєвий акт, діалог, локутивний, іллокутивний, перлокутивний, інтенція, комунікація, міжкультурний.

Когнітивно-дискурсивний підхід забезпечує органічний взаємозв'язок і взаємовплив когнітивних і комунікативних факторів процесу мовного спілкування. Дослідження мовлення в міжкультурному аспекті передбачає підхід до мовних явищ з урахуванням факторів, що знаходяться поза мовою: соціальних характеристик комунікантів, особливостей їхніх взаємин, ставлення до предмета комунікації, зовнішніх умов спілкування. Природно, що розкриття цих чинників потребує особливого матеріалу для дослідження й пошуку такого об'єкта аналізу, у якому ці зв'язки представлені найвиразніше. Цим об'єктом вважається дискурс, тобто мова як цілеспрямована соціальна дія, що включає всі екстралінгвальні фактори її перебігу, а мінімальною одиницею дискурсу визначено мовленнєвий акт. У статті зроблено спробу інтеграції найбільш істотних компонентів, характерних для всіх мовленнєвих актів і їх комунікативних значень у межах міжкультурної комунікації. Зміст мовного знака пов'язаний із позамовною дійсністю й суб'єктом мовлення, що репрезентує цю дійсність. Звернення до людського фактору, який характеризує зміст культурологічних досліджень, відіграло також основну роль у вивченні мови як феномена загальної пізнавальної діяльності індивіда й залучило культурологічний аспект вивчення комунікативного значення. Цікавою для дослідження є діалогічна мова, оскільки саме в ній повною мірою проявляється діалог культур і відбувається розуміння (чи нерозуміння) партнера міжкультурної комунікації. Діалогічний дискурс дає змогу вивчити природну мову не як самостійний продукт суб'єкта мови, а як невідокремлений від суб'єкта мовлення й інших екстралінгвальних факторів у діалозі культур. Діалог підпорядкований психології міжособистісних і міжкультурних відносин, провідну роль при цьому відіграє соціальний чинник. Одиницею лінгвокультурологічного аналізу можуть бути більші утворення, а саме: діалогічні блоки, фрагменти, етюди, уривки, мовленнєві трансакції тощо. Їх межі та зміст підпорядковані завданням і цілям дослідження, тому визначаються в кожному окремому випадку по-різному.

Дослідження мовленнєвого акта є науковим аналізом прагматичних компонентів його реалізації на локутивному, іллокутивному й перлокутивному етапах.

COMMUNICATIVE MEANING IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Prihodko G. I.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology
and Lingouidactics
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Key words: *discourse, utterance, speech act, dialogue, locutionary, illocutionary, perlocutionary, intention, communication, intercultural.*

The cognitive- discourse approach provides close connection and mutual influence of cognitive and communicative factors of the language communication process. The study of speech in the intercultural aspect involves an approach to language phenomena taking into account extralingual factors – social characteristics of participants of communication, features of their relationship, attitude to the subject of communication, external conditions of communication. Naturally, the disclosure of these factors requires special material for research and the search for such an object of analysis in which these connections are most clearly presented. This object was considered to be discourse, that is, speech as a purposeful social action that includes all extralingual factors of its course, and the minimal unit of discourse was defined a speech act. In this article, an attempt is made to integrate the most essential components characteristic of all speech acts and their communicative meanings within the framework of intercultural communication. The content of a speech sign is related to non-speech reality and the subject of speech, which represents this reality. Addressing to the human factor, which characterizes the content of cultural studies, also played a major role in the investigation of language as a phenomenon of the general cognitive activity of an individual and involved the cultural aspect of the study of communicative meaning. Dialogic language is interesting for research, because here the dialogue of cultures is fully manifested and the understanding (or misunderstanding) of the intercultural communication of partner takes place. Dialogic discourse makes it possible to study natural language not as an independent product of the speech subject, but as inseparable from it and other extralingual factors in the dialogue of cultures. Dialogue is subordinated to the psychology of interpersonal and intercultural relations, and in this case the leading role is played by the social factor. The unit of linguocultural analysis can be represented by larger formations, namely dialogic blocks, fragments, sketches, passages, speech transactions, etc. Their boundaries and content are subjected to the tasks and goals of the research and therefore are determined differently in each individual case. The study of the speech act is a scientific analysis of the pragmatic components of its implementation at the locutionary, illocutionary and perlocutionary stages.

Постановка проблеми. Для сучасної лінгвістики характерна двостороння спрямованість вектора наукового дослідження щодо «дискурс – особистість», коли особистість вивчається через дискурс, і, навпаки, у вигляді аналізу особистості комуніканта досліджується дискурс – як наслідок когнітивної діяльності, як комунікативна подія в певній соціальній інтеракції. Когнітивно-дискурсивна парадигма, що вирізняється своєю антропоцентричною спрямовані-

стю, дає можливість установити лінгвоментальні засади процесів креативної та інтерпретаційної діяльності суб'єктів дискурсу й можливостей їх репрезентації в тексті.

Когнітивно-дискурсивний підхід забезпечує органічний взаємозв'язок і взаємовплив когнітивних і комунікативних факторів процесу мовного спілкування. Виходячи із цього, ми можемо охарактеризувати когнітивно-дискурсивну парадигму як комплексну, що дає змогу найбільш

повно й різнобічно вивчити всі явища та структури мови.

Метою статті є спроба інтеграції найбільш істотних компонентів, характерних для всіх мовленнєвих актів і їх комунікативних значень у межах міжкультурної комунікації.

Об'єктом дослідження є мовлення в міжкультурному аспекті, яке передбачає підхід до мовних явищ з урахуванням факторів, що знаходяться поза мовою: соціальних характеристик комунікантів, особливостей їхніх взаємини, ставлення до предмета комунікації, зовнішніх умов спілкування тощо.

Предмет охоплює дослідження всіх складників дискурсу як основного фактору міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природно, що розкриття цих чинників потребує особливого матеріалу для дослідження й пошуку такого об'єкта аналізу, у якому ці зв'язки представлені найвиразніше. Цим об'єктом уважається дискурс, тобто мова як цілеспрямована соціальна дія, що включає всі екстралінгвальні фактори її перебігу, а мінімальною одиницею дискурсу визначено мовленнєвий акт.

Зміст мовного знака пов'язаний із позамовною дійсністю, із суб'єктом мовлення, що репрезентує цю дійсність. Звернення до людського фактору, який характеризує зміст культурологічних досліджень, відіграло також основну роль у вивченні мови як феномена загальної пізнавальної діяльності індивіда й залучило культурологічний аспект вивчення комунікативного значення.

Відомо, що в сучасних науках про мову та мислення цей фактор відіграє основну роль, оскільки дає змогу проаналізувати предмет дослідження з погляду його реальної ситуації, актуалізації його головних і прихованих функцій. У філософії, літературознавстві, теорії та практиці перекладу й інших наукових дисциплінах, у яких спостерігається діалог культур, проблема комунікативного значення звучить сьогодні по-новому, а саме: у цих дослідженнях комунікативне значення набуває складної структури, де крім лінгвостилістичних компонентів, ураховується низка немовних факторів, які не мають прямого вираження в тексті, але впливають на його прагматичне наповнення. У зв'язку з цим цікавою для дослідження є діалогічна мова, оскільки саме в ній повною мірою проявляється діалог культур і відбувається розуміння (чи нерозуміння) партнера міжкультурної комунікації.

З поясненням сутності цього явища пов'язані питання про межі наукового аналізу мовних одиниць у лінгвокультурологічному аспекті й питання необхідності власне цього, а не якогось іншого терміна для дослідження. Дійсно, визна-

чаючи мовленнєвий акт як одиницю живої комунікації, як відрізок мовлення, наділений певною комунікативною метою, неможливо виділити чіткі ознаки мовленнєвого акту, що відрізняють його, наприклад, від речення, що розглядається як мінімальна комунікативна одиниця мови, або висловлювання, що характеризується стандартно трьома видами цільової установки: оповідання, питання, спонукання..

Діалогічний дискурс дає змогу вивчити природну мову не як самостійний продукт суб'єкта мови, а як невідокремлений від суб'єкта мовлення й інших екстралінгвальних факторів у діалозі культур. Діалог підпорядкований психології міжособистісних і міжкультурних відносин, провідну роль при цьому відіграє соціальний чинник. Усе це, з одного боку, полегшує культурологічне вивчення актуальних мовленнєвих актів, з іншого боку, виявляє певні складнощі у співвіднесенні теоретично побудованого діалогічного дискурсу та його реального еквівалента – живого розмовного діалогу.

Діалогічний дискурс як сфера людської діяльності має системний характер. Це означає, що всі компоненти діалогу тісно взаємопов'язані одне з одним, більшість із них мають позамовну природу. Крім того, діалогічний дискурс – поняття абстрактне, що включає всі форми діалогу й зовнішні чинники його існування. Нам необхідно виділити в ньому таку одиницю, яка дала б змогу найповніше розкрити специфіку мовленнєвих актів.

Крім діалогічної єдності, одиницею лінгвокультурологічного аналізу можуть бути більші утворення, а саме: діалогічні блоки, фрагменти, етюди, уривки, мовленнєві трансакції тощо. Їх межі та зміст підпорядковані завданням і цілям дослідження, тому визначаються в кожному окремому випадку по-різному. Поняття ситуативно-мовленнєвого блоку значно розширює межі дослідження мовлення.

У діалозі культур ситуативно-мовленнєвий блок варто розглядати як одиницю діалогічної комунікації, що складається з двох компонентів: мовного та ситуативного. У цьому випадку, крім діалогічної репліки, до аналізу залучається ситуація її здійснення. Комунікативний блок визначається як одиниця вищого порядку, ніж діалогічна єдність, оскільки блок містить послідовність реплік, які складаються з кількох висловлювань, отже, критерієм виділення комунікативного блоку в міжкультурному діалозі може бути суто формальний принцип.

Поняття діалогу-етюду пов'язані з експериментальними дослідженнями діалогічної комунікації. У цих працях ідеться про короткі діалоги на розмовні теми, які схематично передають ситуацію

спілкування, роль і мету кожного комуніканта. Наприклад, діалог-етюд може слугувати засобом вивчення конфліктних і кооперативних ситуацій у живому розмовному мовленні.

Варто зазначити, що не тільки мовленнєві акти набувають у живій комунікації статусу стимул-реакція. У цій ролі можуть виступати невербальні дії чи цілі комунікативні ситуації. Вони не зводяться до вербальної дії й не спостерігаються в мовленні, проте можуть бути описані в ході наукового аналізу.

Таким чином, у культурологічному дослідженні комунікації ставиться завдання детального опису явищ комунікативного стимулу та його можливих варіантів для різноманітних мовленнєвих актів, що раніше зводилося лише до граматичного аналізу.

Комунікативний стимул розглядається дослідниками або як явище об'єктивного світу (зовнішні умови й причини реалізації того чи того мовленнєвого акту), або як результат когнітивних дій індивіда, тобто мотив, внутрішній імпульс або як абстрактний мовленнєвий акт, що передує тому, який досліджується. На цій підставі науковому опису піддається певний тип мовленнєвого акта з погляду обчислення всіх можливих на нього реакцій.

Найчастіше як стимул розглядаються мовленнєві акти прохання або питання, оскільки реакцією на них є переважно вербальні акти. У багатьох дослідженнях комунікативний стимул є деяким тлом, непрямим засобом опису вербальної реакції з погляду її прагматичного змісту: негативна/позитивна, а також з урахуванням її синтаксичного оформлення (еліпсис).

Через можливість виникнення двозначності в розумінні мети описуваних мовленнєвих одиниць Дж. Остін запроваджує особливу характеристику мовленнєвого акту – іллокутивну силу (Austin, 1994, р. 86–87). Це поняття, на відміну від мети висловлювання й речення, має прагматичну природу, тобто не завжди передбачає мовну реалізацію. Комунікативне призначення мовних одиниць мислиться широко й динамічно, як іллокутивний акт, який властивий будь-якому вчинку людини, а не тільки мовленнєвому.

Таким чином, уже в самому терміні «мовленнєвий акт» позначено важливі характеристики цього феномена. По-перше, мовленнєвий акт – це вид соціальної дії, тому він характеризується цілеспрямованістю й інтенційністю. По-друге, мовленнєвий акт – це мовлення, отже, він має на увазі міжособистісні стосунки (адресанта й адресата). Ці взаємини неможливі без урахування принципів і правил мовленнєвої поведінки, тому мовленнєвий акт завжди є конвенційним. Дослідження цих двох характеристик мовленнєвого акту лягло в основу теорії мовленнєвих актів.

Іллокутивна сила не є ізольованою надбудовою над мовним оформленням мовленнєвого акту, а тісно взаємодіє з ним, актуалізуючи його пропозиційний зміст, оскільки вона є прагматичним компонентом і його класифікаційною характеристикою. Саме наявність цього типу зв'язків усередині мовленнєвого акту дає змогу відрізнити його від таких комунікативних одиниць, як речення й висловлювання. Питання співвідношення цих трьох понять залишається й сьогодні актуальним.

У діалозі культур речення, висловлювання й мовленнєвий акт можуть розглядатися як одиниці одного рівня, що відрізняються один від одного лише складністю внутрішньої структури. Найпростішу структуру має речення як модель (звукової) реалізації думки. Висловлювання характеризується як речення, сказане в низці однотипних ситуацій спілкування. На відміну від речення, для існування висловлювання передбачається наявність контексту й інтенції мовця, але їх комунікативне значення невизначене, тому що непостійне. Воно змінюється від однієї комунікативної ситуації до іншої. Мовленнєвий акт, навпаки, характеризується однією з допустимих інтенцій, оскільки реалізується в конкретній комунікативній ситуації.

Усі екстралінгвальні характеристики цієї ситуації мовленнєвого акту притаманні лише йому. Їх зміна спричинює зміну типу мовленнєвого акту, а їх наявність узагалі дає змогу говорити про мовленнєвий акт як такий, а не про речення чи висловлювання. Отже, мовленнєвий акт є висловлювання + культурологічний чинник, а висловлювання характеризується як речення + контекст.

Існує інший підхід до співвідношення понять «речення», «висловлювання» та «мовленнєвий акт». В основі розвідки лежить природа й походження цих одиниць. На цій підставі речення, висловлювання та мовленнєвий акт вважаються одиницями різного рівня. Речення є одиницею синтаксичного рівня мови (граматики). Воно має структуру та значення, але те й інше розглядається формально, без посилання на конкретну комунікативну ситуацію, оскільки комунікативність речення лише потенційна, гіпотетична.

Зв'язок речення з комунікативною ситуацією визначити дуже складно, а здебільшого під час синтаксичних досліджень у цьому немає необхідності. Висловлювання є одиницею мовленнєвого рівня. Потреба в цій одиниці виникла під час переходу від формального вивчення мови до комунікативно зумовлених мовних структур, питань функціонування мовних одиниць у мовленні.

Мовленнєвий акт виводить дослідника за межі суто лінгвального аналізу. Вербальні та невербальні засоби виступають тут як рівні (одного порядку). Тому спочатку мовленнєвий акт роз-

глядається як одиниця не лінгвістична, а скоріше логіко-філософська. Це одиниця виміру (дослідження) мовленнєвої діяльності, що включає всі чинники, нюанси цього процесу. Спроба розкрити сутність мовленнєво-мисленнєвих процесів шляхом створення природних умов його протікання «породила» мовленнєвий акт.

Термін «мовленнєвий акт» сьогодні активно використовують у культурологічних дослідженнях. Безумовно, зміст цього поняття дещо змінився, набув лінгвального наповнення, відійшов від філософської спрямованості. Однак єдиної думки в трактуванні цього феномена досі не існує. Залишаючись у межах лінгвального підходу до мовленнєвого акту, можемо виділити як мінімум два типи його визначень, а отже, два способи прагматичного вивчення мови. Для одних учених мовленнєвий акт є передусім актом мовця, елементарною одиницею повідомлення, мовленнєвим вчинком, комунікативним ходом/кроком. І тут у центрі уваги дослідників стає ізольований мовленнєвий акт, розглядаються компоненти його синтаксичної структури, здійснюється пошук найточніших інтерпретацій цієї структури.

В інших лінгвопрагматичних концепціях мовленнєвий акт розуміється як синонім комунікативного акту, тобто характеризується потенційною діалогічністю, участю в ньому комунікантів. На цій підставі мовленнєвий акт визнається головною структурною одиницею мовленнєвої взаємодії.

Варто погодитися з точкою зору, що мовленнєвий акт є вчинком, дією мовця й несе інформацію про його автора. Проте, досліджуючи мовленнєвий акт, ми не можемо обмежитися знанням про його мовну структуру й інтенцію мовця для опису мовленнєвого акта як лінгвокультурологічного явища цих параметрів замало. Розглядаючи «інтерактивні ходи» партнерів усередині директивного діалогу, необхідно враховувати той факт, що кожен «хід» має свою функцію-мету, а також свої передумови та свої наслідки, тому, крім аналізу наміру мовця, ми повинні також виявити, який ефект був досягнутий реалізацією цього мовленнєвого акту, тобто дослідити сторону адресата і навіть взаємодію обох комунікантів. У цьому сенсі доцільним є другий погляд, який потребує комплексного дослідження мовленнєвого акту. Узагальнена дефініція мовленнєвого акту та його комунікативне значення можна сформулювати в такий спосіб.

Мовленнєвий акт у широкому сенсі – актуальна реалізація (вимовляння) висловлювання в певній мовленнєвій ситуації, несе відбиток цієї ситуації. Останній момент важливий для практичного дослідження мовленнєвих актів, адже ми можемо займатися вивченням одноразових, одномомент-

них явищ, у тому числі тих, із яких складається мовленнєва діяльність і будується міжкультурна комунікація.

Проте мовленнєвий акт є необхідним терміном лінгвістичної прагматики та міжкультурної комунікації, оскільки ні з «висловлюванням», ні з «реченням» не співвідносяться поняття інтенції, соціальних ролей, реакції адресата тощо. Мовленнєвий акт є одиницю взаємодії лінгвальних і прагматичних явищ, як наслідок, усі складники мовленнєвого акту розглядаються під цим кутом зору.

На підставі вищесказаного варто зробити такий висновок: дослідження мовленнєвого акту є науковим аналізом прагматичних компонентів його реалізації на локутивному, іллокутивному й перлокутивному етапах: мовне оформлення, характеристика комунікантів, час, місце й умови тощо.

Мовленнєвий акт, піддаючись культурологічному аналізу, сприймається дослідником через призму відповідної комунікативної ситуації, у якій він реалізується. У зв'язку з цим ми стикаємося з проблемою визначення меж цієї ситуації причому не лише на формальному, а й змістовному рівні.

Зміст прагматичної ситуації, де здійснюється мовленнєвий акт, має ієрархічну структуру. У її основі знаходиться певний концепт-сценарій як узагальнений образ цієї ситуації, наприклад, «прохання», «заява», «звинувачення», «клятва» тощо. Цей концепт об'єднує навколо себе різні когнітивні одиниці, що конституюють у пам'яті комунікантів закінчену модель знання про ту чи ту прагматичну ситуацію.

Термін «концепт-сценарій» своїм походженням завдячує сучасній когнітивній теорії мови. Варто зауважити, що сам «концепт» у когнітивній лінгвістиці вчені трактують по-різному: від його розуміння як ментальної одиниці, кванта структурованого знання, утіленого в слові, до концепту як когнітивного репрезентативу/замісника речей у взаємодії один з одним.

В останньому випадку вербалізація концепту відбувається не лише на рівні слова, а й у масштабі певної комунікативної ситуації, що розкриває ту чи ту сторону концепту, наприклад, концепти «репетиція», «лекція», «гра» тощо. Подібні концепти отримали в теорії когнітивної лінгвістики позначення «концепт-сценарій», «концепт-скрипт». У такому розумінні термін «концепт» фігурує в статті.

Однією з перших спроб співвідношення поняття «концепт» і прагматичного явища, мовленнєвого акту зробив Т.А. ван Дейк, який розглядає мовленнєвий акт як фрейм у тому сенсі, що мовленнєвий акт передбачає знання ситуації та засобів реалізації інтенції, тобто ця прагматична схема не хаотична, а організована навколо деякого концепту (Dijk, 2006, p. 159–177).

Зміст мовленнєвого акта включає кілька значень, в одному з них цей мовленнєвий акт виступає в актуальній мовленнєвій ситуації. Значення мовленнєвого акту є відмінним від значення мовних одиниць, воно завжди розглядається у взаємодії з його іллокутивною силою, оскільки саме іллокуція надає мовленнєвому акту актуального смислу, актуалізує його значення. Розвиваючи цю ідею, Л. Вітгенштейн стверджував, що значення висловлювання повністю залежить від його вживання, іншими словами, значення є спосіб уживання мовленнєвого акту в комунікації, а оскільки способів, на його думку, може бути нескінченно багато, то взагалі неможливо говорити про якесь значення висловлювання (Wittgenstein, 1958, p. 10).

Висновки й перспективи подальших розробок. Спостереження показують, що складники «концепту-сценарію» можуть бути залежно від конкретної ситуації різними, що вимагає в кожному конкретному випадку перегляду цих компонентів і виявлення серед них найістотніших. Таким чином, правомірно розширити межі дослідження мовленнєвого акту та включити до розгляду змісту комунікативного значення такі компоненти ситуації, як мотив, пошук і вибір засобів реалізації відповідних мовленнєвих актів, розуміння інтенції, усвідомлення необхідності здійснення цих мовленнєвих актів, співвідношення аксіологічних та емпіричних установок адресанта й адресата, прогнозування й виведення результатів.

Публікація створена в рамках проекту Erasmus+ Jean Monnet Module EUROPEACE («Журналістика миру та рішень задля євроінтеграції України у воєнний та післявоєнний час»), що фінансує Європейський Союз. Однак висловлені погляди й думки належать лише автору (авторам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні орган, що надає гранти, не можуть нести за них відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Austin J.L. How to do Things with Words? Zur Theorie der Sprechakte. Stuttgart: Reclam, 1994. 217 S.
2. Dijk T.A. van. Discourse, Context and Cognition. *Discourse Studies*. 2006. № 8(1). P. 159–177 (Special issue on discourse, interaction and cognition).
3. Wittgenstein L. *Philosophical Investigation*. N.Y. : Macmillan, 1958. 250 p.

REFERENCES

1. Austin J.L. (1994) How to do Things with Words? Zur Theorie der Sprechakte. Stuttgart: Reclam, 217 S.
2. Dijk T.A. van. (2006) Discourse, Context and Cognition. *Discourse Studies*. 8 (1). P. 159–177 (Special issue on discourse, interaction and cognition).
3. Wittgenstein L. (1958) *Philosophical Investigation*. N.Y.: Macmillan, 250 p.